

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВУ СУТНІСТЬ ЦИВІЛЬНОГО СТРОКУ. СПІВВІДНОШЕННЯ ЙОГО З ЮРИДИЧНИМИ ФАКТАМИ.

Гуйван П.Д.,

докторант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України,

канд. юрид. наук,

заслужений юрист України.

Lawjur10@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3058-4767>

Гуйван П. Д. До питання про правову сутність цивільного строку. Співвідношення його з юридичними фактами.

Дана стаття присвячена науковому дослідженню цивільно-правового строку та відмежуванню його від такого юридичного явища, як юридичний факт. Встановлено, що строк сам не є юридичним фактом, а лише відображає його темпоральну сутність як елемент. Сплив чи початок строку є певною юридичною подією. Але ж далеко не всі дії чи події, котрі зустрічаються при визначенні змісту матеріальних правовідносин, мають значення юридичних фактів. Скажімо, дії щодо узгодження умов правочину, котрі передують його укладенню, не містять такої властивості, бо безпосередньо не формують майнових відносин. Так ось, ті зовнішні по відношенню до правочину явища, котрі впливають на його перебіг, можна кваліфікувати як юридичні факти. Строк таким чинником не є, бо він взагалі не може початися або закінчитися, коли рух правовідношення не обумовлений правочинном, актами держави, судової влади, іншими діями та подіями, визначеними у ст. 11 ЦКУ як підстави виникнення цивільних прав і обов'язків. Не початок строку обумовлює виникнення об'єктивного права, а певна дія, котра виявляється у чітко вираженій волі законодавства надати особі певні повноваження саме такого змісту і саме такої тривалості. Настання ж моменту даного права є наслідком цієї дії і визначає часові межі права. І початок, і сплив строку, як вказувалося вище, є продуктами інших юридичних фактів, і така їхня природа зовсім не залежить від темпоральної віддаленості від останніх. Не початок строку буде правовою підставою появи суб'єктивного права, а все той же правочин. Строк, що почнеться від обумовленої дати, як і інші внутрішні характеристики набутого повноваження, будуть наслідками конкретного юридичного факту. Те ж маємо сказати і про таку подію як сплив встановленого періоду. Закінчення темпоральних меж суб'єктивного права має ті ж самі наслідки, як і завершення (вичерпання) фізичних його ознак. Дана безспірна теза в роботі проілюстрована конкретними прикладами із практики. У статті критично оцінені окремі публіцистичні посили, які зводяться до змішування об'єктивного права (яке, дійсно, може виникати із настанням темпоральних проявів), і суб'єктивного, що виникає, змінюється і припиняється лише внаслідок впливу на правовий статус класичних юридичних фактів.

Ключові слова: юридичні факти, темпоральні чинники, вичерпаність права.

Guyvan P. D. To the question of the legal essence of the civil term. Its correlation with legal facts.

This article is devoted to the scientific study of the civil law term and its distinction from such a legal phenomenon as a legal fact. It was established that the term itself is not a legal fact, but only reflects its temporal essence as an element. The expiration or beginning of a term is a certain legal event. But not all actions or events that occur when determining the content of material legal relations have the meaning of legal facts. For example, the actions to agree the terms of the deed, which precede its conclusion, do not contain such a property, because they do not directly form property relations. So, those phenomena external to the deed, which affect its course, can be qualified as legal facts. The term is not such a factor, because it cannot begin or end at all, when the movement of the legal relationship is not determined by the deed, acts of the state, the judiciary,

other actions and events specified in Art. 11 of the CCU as the basis for the emergence of civil rights and obligations. It is not the beginning of the term that determines the emergence of an objective right, but a certain action, which is manifested in the clearly expressed will of the legislation to grant a person certain powers of exactly this content and exactly this duration. The arrival of the moment of the given right is a consequence of this action and determines the time limits of the right. Both the beginning and the expiration of the term, as indicated above, are products of other legal facts, and their nature does not depend on the temporal distance from the latter. Not the beginning of the term will be the legal basis for the emergence of a subjective right, but the same deed. The term starting from the stipulated date, as well as other internal characteristics of the acquired authority, will be the consequences of a specific legal fact. The same should be said about such an event as the expiration of the established period. The termination of the temporal limits of subjective law has the same consequences as the termination (exhaustion) of its physical features. This indisputable thesis is illustrated in the work with concrete examples from practice. The article critically evaluates certain journalistic messages, which boil down to mixing objective law (which, indeed, can arise with the onset of temporal manifestations) and subjective law, which arises, changes and ceases only as a result of the influence on the legal status of classical legal facts.

Keywords: legal facts, temporal factors, exhaustion of the right.

Виклад основного матеріалу. Різні процеси та явища матеріального світу, дії людей та об'єктивні події мають певну тривалість, що дозволяє робити висновок про те, що вони відбуваються у часі. В праві для регулювання тих чи інших відносин, звичайно, використовується не час, а строк чи термін, що, власне, є нічим іншим, як способом застосування часу для правового регулювання. Гегель свого часу казав: «...не можна казати, що все народжується і зникає в часі, час є дещо інше, як сама зміна, це постійне виникнення речей, їхнє походження та зникнення» [1, с. 216]. При цьому важливо, що час не абсолютний, а відносний, і часові характеристики – не зовнішні для реальності, а висловлюють внутрішні зв'язки подій. Як вказував відомий бельгійський фізико-хімік, лауреат Нобелівської премії Ілля Пригожин, у соціальних науках час, по суті, залишається величезною білою плямою. З антропології відомо, наскільки сильно відрізняються між собою уявлення про час різних культур. В одних культурах час циклічний – історія складається з нескінченних повторень одного і того ж ланцюга подій. В інших культурах, включаючи і нашу власну, час – дорога, уторована між минулим і майбутнім, по якій йдуть народи та суспільства. Зустрічаються і такі культури, в яких людське життя вважається стаціонарним в часі: ми не ми наближаємося до майбутнього, а майбутнє наближається до нас [2, с. 19-20].

З наведеного випливає, що вивчення строків у цивільно-правових відносинах з позиції комплексного підходу є не тільки актуальним, а й вкрай необхідним питанням. Сам по собі строк без взаємозв'язку з іншими факторами зовнішнього по відношенню до правовідношення впливу не може породжувати визначати зміст конкретних прав та обов'язків. Юридична подія не може мати будь-якого правового значення, якщо вона не пов'язана з поведінкою суб'єктів цивільних правовідносин. Подія визнається юридичним фактом тільки в той мірі, в якій вона породжує необхідність в правовому регулюванні цивільних правовідносин, які можуть або упередити настання юридичних подій, або повинні прийняти на себе наслідки, які вони (події) породжують. Так, настанням строку погашається можливість реалізації суб'єктивних цивільних прав, юридичних обов'язків або цивільних правовідносин в цілому. Але ця подія набуває юридичне значення остільки, оскільки уповноважена особа може здійснити своє право до закінчення встановленого в законі строку, перервати перебіг давності пред'явленням позову, або, якщо він не скористається наданими йому можливостями, прийняти на себе наслідки, які настали в силу спливу строку тощо [3].

У наукових роботах питання сутнісності цивільного строку та її взаємодії між ними та юридичними фактами отримали висвітлення у роботах таких вчених, як В.П. Грибанов, О.О. Красавчиков, В.В. Луць, Т. Вахонєва, К.Ю. Лебедева, Є.О. Суханов, Є.О. Харитонов, О.П. Печений, А.В. Коструба, М.Д. Пленюк, З.В. Кікоть, та інші. Утім, наразі більшість науковців не проводить належного водорозділу між цими двома правовими категоріями, більшість однозначно пов'язують виникнення, зміну та припинення правовідносин з фактором часу. Між тим, дедалі все очевиднішою стає та обставина, що юридично значимі наслідки виникають не внаслідок спливу аморфного періоду часу, а в результаті настання чи закінчення певної дії або події, що має зовнішній по відношенню до суб'єктивного права прояв. Саме такий зовнішній поштовх і надає праву визначальних змін. А строк, як внутрішня ха-

рактики цих явищ визначає лише їх тривалість, як, до речі, і тривалість самого права. Науковий розвиток даної тези становить **мету** цієї праці.

Те, що строк сам не є юридичним фактом, а лише відображає його темпоральну сутність як елемент, доволі очевидно. Але, таким чином, залишається невивченим та не з'ясованим питання про роль строків у самому обумовленому юридичними фактами правовідношенні, зокрема стосовно їхнього регулювання обсягу (змісту) суб'єктивного права носія. Якщо вже і вивчати юридичні строки саме у цій площині, то слід обов'язково прийняти до уваги, що часові проміжки породжують юридичні наслідки лише в сукупності з діями або подіями, будучи складовою частиною цих явищ, а саме – їхньою темпоральною характеристикою [4, с. 260]. Тож у чому проявляється значення часу у правовідношенні?

Починаючи відповідь на це питання, мусимо вказати на серйозну ваду всіх існуючих концепцій, котрі безпосередньо пов'язують строки лише з правовою категорією юридичних фактів. На жаль, вони ґрунтувалися на логічній помилці, котра була допущена ще на етапі постановки проблеми. Справа в тому, що безспірний факт пов'язаності цивільних строків з певними юридичними наслідками, ще далєбі не означає, що часові періоди (їхній початок, перебіг чи закінчення) мають обумовлюючий вплив на виникнення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Давайте подивимося на окремі визначення строків, що зустрічаються в цивілістичній літературі. У правових підручниках вказується, що строк це період часу, зі спливом якого закон пов'язує настання певних юридичних наслідків [5, с. 127]. У окремих авторів знаходимо таку інтерпретацію цієї дефініції: строк є періодом, з настанням або спливом якого правова норма, судовий акт чи правочин пов'язують виникнення, зміну чи припинення певних юридично значимих цивільно-правових наслідків [6, с. 23]. Здавалося б, наведені визначення вимальовують дійсну природу строків, характеризуючи їх як чинники, що впливають на зміст матеріальних відносин, бо вони ґрунтуються на відповідному визначенні ст. 251 ЦК України. Але є певне застереження. Автори вказаних дефініцій, в подальшому у своїх працях зводять згадані ними наслідки до того, що саме часовим перебігом (початком або закінченням строку) обумовлюється поява, зміна чи погашення суб'єктивних прав, хоча із тексту самих визначень це не є очевидним. Тож таке тлумачення юридично значимих наслідків зводить строки до рангу правоформуючих факторів, що в принципі невірно.

Помилка тут полягає у невинуватому звуженні юридичного призначення конкретних зовнішніх стосовно правовідношення обставин. Далеко не всі явища навколишнього світу можемо охарактеризувати як юридичні факти. Тож, досить важливим і абсолютно необхідним має бути поділ усіх юридично значимих обставин (дій та подій) на ті, що створюють, змінюють чи припиняють суб'єктивне правовідношення, і ті дії (події), котрі таких наслідків не тягнуть. Значення юридичного факту полягає в тому, що він обумовлює правовий статус суб'єктів відносин, надає їм зовнішній поштовх [7, с. 81-82]. Важливою ознакою юридичного факту є те, що він може існувати самостійно, без невід'ємного взаємозв'язку з іншими діями (подіями), які його спричинили. Натомість, обов'язкова обумовленість дії (події) іншими чинниками, свідчить про похідний її характер та виключає саму можливість застосування у якості юридичного факту. Ці похідні явища можуть бути лише елементами, що характеризують вже існуюче правовідношення. Наприклад, таке значення має дія щодо перевезення вантажу, позаяк вона спрямована на виконання обов'язку, а не на зміну правового статусу.

В даному контексті теза про визнання юридичним фактом строку, його настання чи закінчення не витримує перевірки. Дійсно, чи міг би початися або закінчитися будь-який цивільний строк, якби його не обумовлювали правочини, акти держави, судової влади, інші дії та події, визначені у ст. 11 ЦКУ як підстави виникнення цивільних прав і обов'язків? Відповідь очевидна, ні. З тієї ж причини не витримує критики і віднесення окремими дослідниками таких обставин як настання чи сплив строку до елементів так званого юридичного складу (тобто, вважається, що вони є юридичним фактом, котрий тільки в сукупності з іншими фактами призведе до зміни правового статусу) [8, с. 14]. Ми можемо погодитися, що в окремих випадках для виникнення, зміни чи припинення матеріального права не достатньо лише однієї визначальної обставини, позаяк тільки сукупність певних факторів матиме необхідний наслідок. Але у будь-якому разі елементи юридичного складу мають зберігати відносну незалежність один від одного, і вже зовсім неприпустимі їхня взаємообумовленість, причинна послідовність. Цього чинника якраз і немає при визначенні сутності темпоральних проявів.

У літературі доводиться зустрічати висловлювання, що початок і закінчення строку мають різну кваліфікацію в площині теорії юридичних фактів. Мовляв, відмінність полягає в тому, що настання темпорального перебігу відбувається одночасно з наявністю інших правоформуючих факторів, таких

як укладення правочину, делікт, подання заявки на винахід тощо. Тож різні дослідники або вказують, що початок строку тут є одним з елементів юридичного складу, або погоджуються, що дана подія не є юридичним фактом. Що ж стосується закінчення строку як значимої події, то, позаяк вона не має безпосереднього контакту з іншими визначальними для права обставинами, то визнається юридичним фактом. З даним твердженням ми погодитися не можемо. Юридичні факти – це явища, які настали або тривають до даного моменту, тому для права не існує «майбутніх фактів» [9, с. 15]. З цієї точки зору, факт набуває правового значення лиш з моменту його настання. Але сказане далі не означає, що дія юридичного факту починається негайно. І початок, і вплив строку, як вказувалося вище, є продуктами інших юридичних фактів, і така їхня природа зовсім не залежить від темпоральної віддаленості від останніх. Пояснимо сказане наступним прикладом. Сторони, які уклали договір оренди, можуть домовитися, що він почне свою дію негайно, а можуть відкласти цей момент до певного терміну, чи настання якоїсь іншої події. В останньому випадку строк договору почнеться, тобто суб'єктивне право і відповідний юридичний обов'язок виникне, наприклад, через 20 діб після укладення правочину. Але не початок строку буде правовою підставою появи суб'єктивного права, а все той же правочин. Строк, що почнеться від обумовленої дати, як і інші внутрішні характеристики набутого повноваження, будуть наслідками конкретного юридичного факту. Те ж маємо сказати і про таку подію як вплив встановленого періоду. Як бачимо, віддаленість чи близькість початкового (кінцевого) терміну до правовстановлюючих факторів не міняє їхньої дійсної сутності як іманентних характеристик вже набутого матеріального права.

Ще одна досить популярна, але хибна теза щодо визначального для змісту суб'єктивного права значення строків ґрунтується на невірній оцінці, нормативно встановлених законодавцем окремих строків. Зокрема, від моменту народження людина набуває здатності мати суб'єктивні права, в тому числі право власності на майно, особисті немайнові права, такі як право на ім'я, життя, свободу, честь, гідність тощо. З досягненням вісімнадцятирічного віку за загальним правилом особа згідно з припущенням закону набуває можливості усвідомлювати характер та значимість вчинюваних нею дій в сфері цивільного обігу. Отже вона вправі самотійно здійснювати будь-які правочини, приймати участь у матеріальних зобов'язаннях. Прийнято вважати, що об'єктивне настання цих моментів тягне безвідносно до існування інших вчинків чи подій виникнення певних прав. Це ж стосується і припинення матеріальних правовідносин. Так, від дати смерті припиняються права та обов'язки людини, нерозривно пов'язані з її особою. Нарешті, вплив семидесятилітнього строку після смерті автора припиняє чинність майнових прав, що належать спадкоємцям.

Незважаючи на свою привабливість та удавану об'єктивність дана теорія може бути досить легко спростована. По-перше, з народженням особи або настанням певного віку законодавець пов'язує не виникнення суб'єктивних прав, а лише об'єктивну можливість суб'єкта отримати чи здійснювати певні права. В літературі проведено чимало досліджень стосовно юридичного змісту поняття права мати право (правоздатності) та права здійснювати права (дієздатності) [10, с. 471-472; 11, с. 75-77]. Ми погоджуємося з думкою переважної більшості дослідників даного питання, що повноваження щодо змісту правосуб'єктності не можна змішувати з суб'єктивними матеріальними правами [12, с. 77; 13, с. 76-77]. Вони співвідносяться між собою як об'єктивне (тобто можливе за приписами законодавця) та суб'єктивне (реальне, існуюче) [14, с. 34]. А це, як кажуть в Одесі, дві великі різниці.

Ще один приклад. Так, строк виявлення недоліків проданого товару, визначений у ст.680 ЦКУ, збігає від моменту прийняття речі. Початок даного строку, безумовно, є подією, але серйозною помилкою було б визнання цієї події правовстановлюючим фактором. Розумний (але не більший за два роки для рухомих речей і три роки – для нерухомих) строк у свій первісний момент перебігу не породжує право, він сам є елементом даного права. Саме ж суб'єктивне повноваження, обмежене в часі даним періодом, виникає в зв'язку з наявністю іншої обставини – передання неякісного товару. Якраз оця обставина і буде мати значення юридичного факту. Приблизно таким же чином можемо оцінити і юридичну сутність такого явища, як початок строку дії зобов'язання. Скажімо, за договором майбутнього дарування дарувальник мусить передати дарунок протягом наступних п'яти днів. Право обдаровуваного вимагати передачі речі почнеться від моменту складання угоди і триватиме п'ять днів. Але це право з'явиться далі не тому, що настав обумовлений строк. Юридичною підставою виникнення такого повноваження є укладення правочину, а подія, що далі настала – почався перебіг строку, буде наслідком як один із елементів змісту відповідного суб'єктивного права. Якщо далі розвивати дану тезу, то очевидно приходимо до висновку, що настання строку не може вважатися юридичним фактом,

до виникнення, зміни чи припинення матеріальних прав та обов'язків призводять інші значимі обставини: дії або події. Як правильно вказував В.В.Груздев, момент початку руху прав та обов'язків чітко детермінується моментом настання юридичного факту, з урахуванням наявних до цього юридичних передумов [15, с. 288-289].

Тепер спробуймо оцінити значення закінчення цивільного строку. Проаналізуємо дане питання в площині причинної теорії. Будь-яке суб'єктивне право може мати як фізичні, так і темпоральні межі. До перших можемо віднести, наприклад, право отримати куплені 10 кілограмів помідорів, право користуватися орендованим автомобілем, не перевищуючи пробіг 5000 кілометрів тощо. Вичерпаність обсягу права, закінчення конкретно встановленого обсягу повноваження, назалежно від дотримання часових його критеріїв, неодмінно призводить до його погашення. Це ж можемо сказати і про часові межі права. Наприклад, той же орендований автомобіль може використовуватися сумарно тривалістю усіх виїздів не більше 150 годин. Вичерпання темпорального обсягу повноважень теж тягне погашення суб'єктивного права, попри те, що право не використане за обсягом. Цілком зрозуміло, що обставиною, котра зумовила припинення права як за його обсягом, так і в часі, буде домовленість сторін (дія) про його погашення в результаті вичерпання певної складової змісту. Скажімо, певний суб'єкт згідно з договором оренди землі отримав право на користування ділянкою до кінця серпня. Що є передумовою закінчення даного права саме у зазначений термін? Відповідь очевидна – правочин, згідно з яким була встановлена дана істотна умова угоди. В нашому випадку строкової оренди право фактично припинилося разом з погашенням обумовленої сторонами його темпоральної складової. Тож спливу строку є ознакою закінчення певного права, а не передумовою його припинення.

Закінчення темпоральних меж суб'єктивного права має ті ж самі наслідки, як і завершення (вичерпання) фізичних його ознак [16, с. 47-48]. Але з припиненням останніх ми не пов'язуємо правозмінюючих результатів, як це звикли робити при закінченні строку. Дійсно, якщо бути послідовним, то мусимо надавати правозмінююче значення, наприклад, факту доставки товару в пункт призначення. За коментованою логікою, припинення обсягу права (після доставки товару відповідна регулятивна вимога вантажовідправника погасилася) має вважатися юридичним фактом. Який же правовий ефект вказаного юридичного факту? Тільки єдиний – правоприпиняючий. Але це повна нісенітниця. Очевидно, що зрозуміти теорію, згідно з якою закінчення права (разом з усіма його елементами: об'ємом, тривалістю, що були встановлені на момент появи права) є наслідком конкретних юридичних фактів, які мали місце при появі правовідношення, можна, лише усвідомивши, що строк **є такою ж складовою частиною матеріального права**, як і інші його елементи.

Строки як часові межі суб'єктивного права визначають не тільки початок його здійснення, а й термін вичерпаності. При цьому буває, що закінчення дії одного матеріального повноваження призводить до виникнення іншого. Приміром, припинення права на давнісне володіння тягне появу іншого права – власності. Іноді суб'єктивні права, що припинилося, та те, що з'явилося, одночасно можуть належати іншим особам. Притому, якщо перше матеріальне право обов'язково мусить мати кінцевий строк реалізації, то друге (якщо то речове право) може не мати його. Прикметним у даному контексті є наступний приклад.

Так, право співвласника продати рухоме майно іншій особі виникає внаслідок наявності декількох строкових правовідносин, котрі слідують одне за одним, мають причинний характер та за умови вчинення встановлених законом діянь (дій чи бездіяльності) обумовлюють відповідний правовий наслідок. Перше з таких відносин полягає у реалізації продавцем-співвласником своєї правомочності щодо попередження інших співвласників. Таке повноваження може бути здійснене у період, не менший ніж 10 днів до продажу. За логікою коментованої норми ч.2 ст. 362 ЦКУ, співвласник, отримавши пропозицію стосовно пільгового придбання речі, теж має час у 10 днів для необхідного реагування – згоди чи відмови від придбання. До останнього діяння прирівнюється пасивність співвласника протягом вказаного десятиденного періоду. Разом з тим, повноваження і продавця, і його співвласника цілком можуть бути реалізовані і в більш короткі строки. Інакше кажучи, тривалість часу здійснення обмежених строком повноважень може бути й меншою, все залежить від оперативності продавця та його співвласника. Скажімо, співвласник на третій день після отримання повідомлення письмово відреагував на нього. У залежності від змісту такої реакції (погодився придбати майно чи відмовився) продавець може набуває повноважень щодо відчуження речі або своєму співвласникові, або третій особі. Тож у даному прикладі добре помітно, що право на відчуження майна виникло не у результаті спливу строку, а внаслідок вичерпаності права шляхом його повного здійснення.

Право припинилося не *тому*, що сплив його час, насправді воно погасилося, бо так було визначено чи припускалося на момент його виникнення. Відтак обставина закінчення строку, як і вичерпання фізичних характеристик права, *не обумовлює* його припинення, а є таким же наслідком юридичного факту (укладення договору). Отже і сплив строку теж не можна кваліфікувати як юридичний факт.

Висновки. Зміст суб'єктивного права полягає в наявності повноваження управленої особи, котрій кореспондує обов'язок зобов'язаного суб'єкта. Дане правило притаманне не тільки зобов'язальним відносинам, але й абсолютним теж: закон певним чином регламентує характер поведінки навіть у тих випадках, коли на боці одного з учасників матеріального правовідношення, що зараз відбувається, є невизначене коло осіб. Натомість, правосуб'єктність не означає наявності конкретних матеріальних взаємодій, не створює відношення на вісі управлена – зобов'язана особа. Юридичні факти за визначенням є правовими підставами для набуття саме суб'єктивних прав та відповідних обов'язків. Для виникнення здатності бути учасником відносин, котра не несе конкретного матеріального навантаження, вони не мають значення. Необхідно відрізнити певні фактичні чинники, що мають юридичне значення, від тих, які безпосередньо обумовлюють виникнення, зміну чи припинення суб'єктивних прав. Лише останні можуть кваліфікуватися як юридичні факти. Що ж стосується строків, то початок їхнього перебігу надає лише темпоральної визначеності конкретному повноваженню, не впливаючи на його існування та не породжуючи зміну в правовому статусі носія.

Список використаних джерел:

1. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. Т. 2. Философия природы. М.: Изд. Социально-экономической литературы, 1975. 695 с.
2. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой: Пер. с англ. М.: Прогресс, 1986. 432 с.
3. Коструба А. Юридичний факт. Юридичні події. URL: <https://zenodo.org/record/3864905#.Ygkymd9ByUk>
4. Цивільне право України. Академічний курс. Підручник у 2-х томах / За ред. Я.М.Шевченко. К. Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. Т. 1. 520 с.
5. Цивільне право України: підручник : в 2 т. Т. 1 / кол. авторів; за ред. Г.Б. Яновицької, В.О. Кучера. Львів: «Новий Світ-2000», 2014. 444 с.
6. Юкша Я.А. Сроки в гражданском праве. Понятие, виды, порядок исчисления. Журнал российского права. 2008. №4. С. 23-24.
7. Бернгейт Ф. Гражданское право Германии: Перевод с нем. / Бернгейт Ф., Колер И.; Под ред.: В.М. Нечаев. СПб.: Сенат. Тип., 1910. 430 с.
8. Рябов А.Е. Юридические факты в механизме правового регулирования: Автореферат дисс. канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2005. 21 с.
9. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве. М., Госюриздат, 1958. 184 с.
10. Ткаченко В.В. Правосуб'єктність в міжнародному приватному праві. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 3 С. 470-473.
11. Шевчишин О. Зміст правосуб'єктності неповнолітніх осіб як передумова дійсності правочинів. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 4. С. 74-79.
12. Иоффе О.С., Грибанов В.П. Пределы осуществления субъективных гражданских прав. Советское государство и право, 1964, №7. С.76-85.
13. Гуйван П.Д. . Суб'єктивне матеріальне право та його зв'язок з строками існуванням об'єктивного права. Наше право. 2008. №3. С. 75-78.
14. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. М.: Статут, 2000. 411 с.
15. Груздев В.В.. Человек и право: исторические, общетеоретические и цивилистические очерки: монография. Кострома: КГУ им. Н. А. Некрасова, 2010. 463 с.
16. Мазуренко С. Принцип вичерпання права як підстава обмеження правомочності власника об'єкта інтелектуальної власності. Юридичний вісник. 2011 .№1.С.47-52.